

А. Г. Павленко,
студентка магістратури
факультету іноземних мов
Криворізький державний
педагогічний університет
Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент Луценко Л. О.

ПОНЯТТЯ ДИСКУРСУ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Павленко А. Г. (наук. кер.: канд. філол. наук, доц. Луценко Л. О.).
Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві.

У статті розглянуто основні наукові підходи в сучасному мовознавстві до трактування поняття «дискурс», описано критерії, на підставі яких здійснюється його типологія, а також представлено основні універсальні та специфічні властивості окремих типів дискурсу.

Ключові слова: мовознавство, дискурс, текст, мовлення, типологія дискурсу.

Павленко А. Г. (науч. рук.: канд. филол. наук, доц. Луценко Л. А.).
Понятие дискурса в современном языкознании.

В статье рассмотрены основные научные подходы в современном языкознании к трактовке понятия «дискурс», описаны критерии, на основании которых осуществляется его типология, а также представлены основные универсальные и специфические свойства отдельных типов дискурса.

Ключевые слова: языкознание, дискурс, текст, речь, типология дискурса.

Pavlenko A. (academic mentor Doc. L. Lutsenko). The concept of discourse in modern linguistics.

The article discusses the basic scientific approaches in modern linguistics to the interpretation of the concept of “discourse”, describes the criteria on the basis of which its typology is carried out. Moreover, there are presented the basic universal and specific properties of individual types of discourse.

Key words: linguistics, discourse, text, speech, typology of discourse.

Постановка проблеми. Кожна людина як соціальна істота щодня виступає суб'єктом спілкування та набуває різних ролей в ході комунікації, яка у свою чергу формує дискурс. Іншими словами, дискурс є одним з проявів важливої людської діяльності — комунікації. Він являє собою комунікативну подію, що полягає у взаємодії

учасників комунікації за допомогою вербальних текстів та/або інших знакових комплексів в певній ситуації і певних соціокультурних умовах спілкування. Іншими словами, дискурс за своєю організацією інтерактивний. Таким чином, аналіз різних типів дискурсу дозволить дослідити загальні принципи і властивості комунікації й інтеракції в цілому. Саме тому це поняття набуває все більшої актуальності в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «дискурс» почав поступово поширюватися у західних гуманітарних дисциплінах на початку 60-х років ХХ сторіччя, коли над основними проблемами його дослідження працювали такі лінгвісти, як Р. Водак, Ю. Габермас, Т. ван Дейк, Г. Кресс, А. Маколкін, Дж. Фіске, Р. Ходж. З кінця 80-х та на початку 90-х рр. ХХ ст. розробкою питань дискурсу почали займатися українські дослідники, а саме: Є. Бистрицький, С. Павличко, С. Андрусів, В. Вовк, О. Білий, Т. Гундарова, А. Клепиков, Н. Костенко, Н. Сукаленко, Г. Почепцов, [1, 5]. І. Корольов у своїй праці говорить, що останнім часом під дискурсом розуміється багатовимірне явище (Арутюнова; Бахтин; Бацевич; Почепцов; Brown) із урахуванням культурних (Тер-Мінасова; Wierzbicka), соціальних (Горелов; Седов; Нумес), когнітивних (Кравченко; Красних; Селіванова; Шевченко; Fairclough), етнопсихологічних (Карасик; Красних; Попова, Стернін), політичних (Макаров; Шейгал) та інших факторів [9, с. 285].

Метою нашої наукової розвідки є окреслення різних теоретичних підходів до визначення поняття «дискурс» та існуючих класифікацій дискурсу в сучасному мовознавстві. Мету реалізовано у наступних завданнях: систематизувати та охарактеризувати існуючі в лінгвістиці підходи до окреслення поняття дискурсу та його структурних елементів; окреслити існуючі типи дискурсу в сучасному мовознавстві; з'ясувати основні універсальні та специфічні властивості окремих типів дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнаним є той факт, що дискурс формується у процесі комунікації і є складовою частиною дійсності, при цьому враховується екстралінгвістичний контекст (індивідуально-психологічний, функціонально-рольовий, прагматичний, етносоціокультурний). Дискурс за своєю організацією є інтерактивним. Детальний аналіз різних типів дискурсу уможливило вивчення загальних принципів та властивостей комунікації в цілому.

Однією з найважливіших особливостей досліджуваного об'єкта є відсутність єдиного остаточного та загальноприйнятого визначення терміна. З цього приводу О. Кубрякова висловлює думку, що широке розповсюдження самого слова «дискурс» зовсім не означає, що за ним

вже закріплений загальноновживаний зміст [10, с. 23]. Тож, насамперед, слід звернутися до визначення цього поняття.

В історичній перспективі теорія дискурсу бере початок від концепції Е. Бенвеніста, в якій було вперше розмежовано поняття «план дискурсу» та «план розповіді». У власній концептуально-дискурсивній теорії французький мовознавець вперше чітко розрізняє такі якості, як статичність плану розповіді та динамічність плану дискурсу, а сам дискурс визначається як «висловлення, що передбачає наявність мінімум двох комунікантів: адресата й адресанта, а наміром адресанта є певний вплив на свого співрозмовника» [4, с. 276–279].

Як зазначалося вище, у сучасній лінгвістиці досі не досягнуто єдності поглядів щодо тлумачення цього терміна. Однак більшість праць вітчизняних і зарубіжних учених дотримуються спільної точки зору, у рамках якої «дискурс» представлено у значенні цілісного мовленнєвого твору, який виконує різноманітні когнітивно-комунікативні функції. Таке розуміння дискурсу представлено у роботах Н. Арутюнової, Т. ван Дейка, О. Іссерс, В. Карасика, В. Красних, М. Макарова, Г. Почепцова, К. Седова та інших. Так, Т. ван Дейк під поняттям дискурсу розуміє комунікативну подію, в якій задіяна і мова, і ментальні процеси, які неминуче супроводжують процес комунікації для того, щоб складний синтез значення, мовної форми і дії повною мірою відтворювався учасниками спілкування [6, с. 121].

В. Карасик розуміє під дискурсом «текст, занурений у ситуацію спілкування», що допускає «безліч вимірів» і взаємодоповнюючих підходів у вивченні, в тому числі прагмалінгвістичний, психолінгвістичний, структурно-лінгвістичний, лінгвокультурний, соціолінгвістичний [8, с. 5–6].

Досить ґрунтовними та вагомими у дослідженні дискурсу є наукові роботи Ф. Бацевича, який називає це явище мовленнєвим жанром та мовленнєвим актом. Дискурс, на думку науковця, — це тип комунікативної діяльності, мовленнєвий потік та інтерактивне явище, що має різні форми прояву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників. Внаслідок синтезу мовних, когнітивних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, залежних від тематики спілкування, формуються різноманітні мовленнєві жанри [2, с. 138]. Отже, з одного боку, дискурс — текст, як частина життя, з певними особливостями граматики, лексики, правилами слововживання і синтаксису, а з іншого, — це живе

спілкування, комунікація, когнітивно-мовленнєве й інтерактивне явище з усіма відповідними складовими спілкування [3, с. 12–13].

Д. Шифрін виокремлює три підходи до поняття «дискурс». Перший підхід пропонує суто функціональну точку зору на дискурс як на природну можливість використання мови. Цей підхід обумовлює аналіз функцій дискурсу в широкому соціокультурному контексті. Другий підхід визначає дискурс як кілька, пов'язаних між собою за змістом, речень. Третій підхід визначає дискурс як висловлювання, у якому взаємодіють форма та функції. У цьому випадку дискурс розуміється не як примітивний набір ізольованих одиниць мовної структури «більших за речення», а як цілісна сукупність функціонально організованих, контекстуалізованих одиниць вживання мови [11, с. 83–90].

Схожою є позиція М. Стаббса, який акцентує увагу на трьох основних рисах дискурсу. По-перше, дискурс можна розглядати як одиницю мови, що є більшою, ніж речення, за обсягом. Це так званий формальний сенс характеристики. По-друге, дискурс за змістом пов'язаний з використанням мови в соціальному контексті. Та, по-третє, дискурс можна назвати інтерактивним або діалогічним за своєю організацією. Отже, для Стаббса головні ознаки дискурсу — це формальність, соціальність та інтерактивність [14].

Розуміння дискурсу М. Макаровим перегукується з підходами дослідників Стаббса та Шифріна, адже науковець спирається на такі основні координати, як формальну, функціональну та ситуативну інтерпретації, при розв'язанні проблеми визначення змісту терміну «дискурс» [11].

У результаті аналізу значної кількості підходів до дефініції поняття «дискурс» можна зробити висновок, що вони доповнюють одне одного, розглядаючи поняття з різних ракурсів. Така різноманітність дефініцій та характеристик призводить до проблеми типології. Не всі типології відзначаються чіткою логікою побудови класифікації та достатністю емпіричного матеріалу. З цієї причини, на думку М. Макарова, на сьогоднішній день існує значна кількість типологій дискурсу [9, с. 147].

І. Шевченко та О. Морозова з метою виокремлення різних типів дискурсу пропонують такі провідні критерії, як формальний, функціональний та змістовний, що пов'язані з категоріями дискурсу, за якими і відбувається розподіл [13, с. 232].

М. Карасик обирає адресатний критерій, на основі якого вченим виокремлено особистісно-орієнтований та статусно-орієнтований (інституційний) дискурс. В першому випадку комуніканти, які беруть участь у спілкуванні, добре знають один одного, а в другому — вони є

представниками тієї чи іншої соціальної групи. Крім того, особистісний дискурс підрозділяється на побутовий та буттєвий. Побутовому дискурсу характерне максимальне стиснення інформації, що передається, з метою створення поверхневого коду спілкування, адже уже є встановлений високий рівень взаєморозуміння між учасниками комунікації. Буттєвий дискурс націлений на розкриття та передачі художнього та філософського розуміння світу. Необхідно звернути увагу на другий тип дискурсу, статусно-орієнтований, головна та корінна відмінність якого є мовленнєва взаємодія між представниками соціальних груп з людьми, які реалізують свої статусно-рольові можливості в рамках усталених суспільних інститутів [7, с. 193].

Підхід за адресатним критерієм було продемонстровано на Рис. 1.

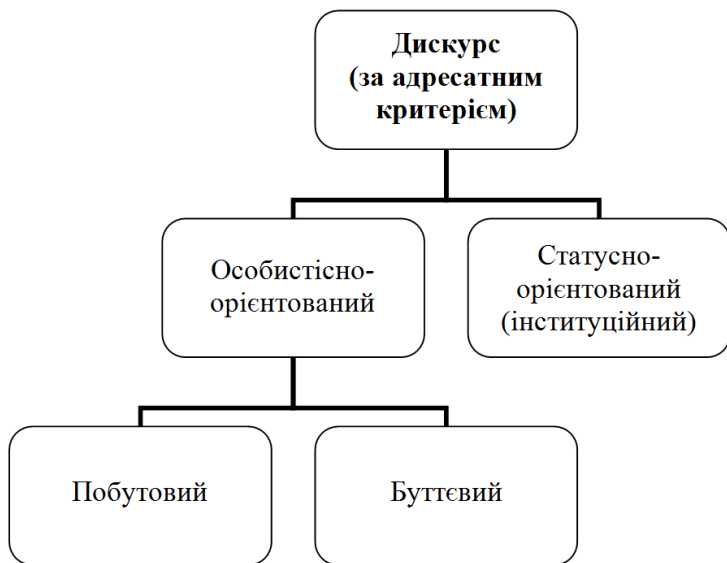

Рис. 1. Типологія дискурсу за адресатним критерієм

У залежності від потреб сучасного соціуму виокремлюють такі підтипи статусно-орієнтованого дискурсу, як політичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, рекламний, науковий, медійний та ін. За способом спілкування розрізняють серйозний і несерйозний, змістовний і фактичний, інформативний і фасцинативний; за каналом спілкування — контактний і дистанційний, усний і письмовий, віртуальний і реальний [5, с. 295].

О. Балабан бере до уваги загальні настанови комунікативних принципів та виокремлює аргументативний, конфліктний та гармонійний типи дискурсу.

За соціально-демографічними критеріями визначають чоловічий та жіночий, дитячий та підлітковий, дискурс мешканців міста та села тощо [1].

Проте найбільш вдалою, повною та сучасною, на наш погляд, є класифікація Г. Почепцова, яка включає у себе дев'ять типів дискурсу, обраних за формальним критерієм. До типології належать такі види дискурсу, як газетний, літературний дискурс, теле- і радіодискурси, рекламний дискурс, театральний, кінодискурс, дискурс у сфері публік-релейшнз (PR), політичний, релігійний (фідеїстичний) дискурси, які продемонстровано у Табл. 1 [10].

Таблиця 1. Класифікація дискурсів (за Г. Почепцовим)

Тип дискурсу	Його характеристика
Теле- і радіодискурс	Мовець має офіційний статус, тоді як слухач (глядач) — неофіційний. Комуніканти перебувають у різних точках простору і часу, не можуть координувати сказане і почуте.
Газетний дискурс	Існує розрив у просторі й часі для автора та читача. Завдяки писемній (друкованій) формі можна відбирати слова та конструкції згідно з правилами писемного спілкування. Значну увагу приділяють не лише змісту, а й формі викладу.
Дискурс у сфері публік-релейшнз (PR)	PR — це суспільна комунікація у сфері відносин з громадянами. PR має риси як повсякденної комунікація (особистісної, діалогічної, усної), так і масової (неособистісна, монологічна, технічна).
Кінодискурс	Проходить зворотній шлях від тексту до мови. Глядачі не втручаються в кінодію. У межах кінодискурсу відбувається складний «синтаксис» зображення і слова.

Театральний дискурс	Театральній комунікації характерна умовність, адже актори та глядачі ніби не взаємодіють напряду.
Літературний дискурс	Форма має важливіше значення, ніж зміст, а тому рима та ритм відіграють істотну роль полегшення сприйняття. Художньому тексту характерна багатозначність: кожен читач знаходить власний зміст та надає тексту особистісних смислів, перетворюючи цей процес на дискурс.
Рекламний дискурс	Основне завдання дискурсу — привернення уваги споживача до товарів, створити йому позитивний імідж.
Політичний дискурс	Політичний дискурс моделює інтереси суспільства, тобто він формується авторами і «споживачами». Часто дискурсивні вміння політика важать більше, ніж його особистісні риси.
Релігійний (фідеїстичний) дискурс	Основою релігійної комунікації є значний акцент життєво важливих для людини і суспільства етичних смислів. Вони сприймаються як заповіді, які мають догматичний характер. Фідеїстичний дискурс сприймається як священне знання — повне, бездоганне і найголовніше серед усіх знань.

Висновки дослідження і **перспективи** подальших пошуків у даному науковому напрямку. Завдяки проведеній роботі нам вдалося проаналізувати уже існуючі дефініції та класифікації, простежити еволюцію поняття «дискурс», визначити причини та особливості неоднозначності терміну та розкрити різні підходи до типології дискурсу.

Пророблена робота дає вагоме підґрунтя для подальшої роботи з обраної проблеми, що дає можливість розширювати та поглиблювати ці базові теоретичні надбання наукового товариства.

Список використаної літератури

1. Балабан О. О. Дискурс-теорії і дискурс-аналіз: історія і перспективи. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/apif/2010_5/balaban.pdf
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2004. 344 с.
3. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія]. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М. : Прогресс, 1975. 446 с.
5. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация: [пер. с англ.] Благовещенск: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. 308 с.
6. Ван Дейк Т. А. Стратегии понимания связного текста: Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. 1988. Вып. 23. С. 153–212.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
8. Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2000. С. 5–20.
9. Корольов І. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення, структура, типологія. Studialinguistica. 2012. Вип. 6 (2). С. 285–305. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2012_6\(2\)_48](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2012_6(2)_48)
10. Кубрякова Е. С. О термине дискурс и стоящей за ним структуре знания. Язык. Личность. Текст. М.: Языки славянской культуры, 2005. С. 23–33.
11. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. М.: Гнозис, 2003. 280 с.
12. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001. 656 с.
13. Шевченко І. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / [І. С. Шевченко та ін.]. Харків: Константа, 2005. 356 с.
14. Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language / M. Stubbs. Oxford, 1983.